

ЗНАЧЕННЯ ТА ФОРМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Л. АЗУЛАЙ

професор європейського права

(Інститут «Європейський університет»),

професор публічного права, доктор права

(Університет Париж II)

Правова інтеграція і легітимність. Дослідження спрямоване не на вивчення питання легітимності структур чи інститутів Європейського Союзу (далі — ЄС, Євросоюз), а інтеграції права ЄС в правові системи держав-членів. Як назвати процес включення норм права ЄС у національні правові системи з урахуванням його значного впливу на процеси нормотворчості, закріплені у рамках цих систем? На яких умовах право ЄС може бути інтегроване? Які наслідки спричиняє така інтеграція норм? Ця стаття присвячена не стільки існуючому механізму правової інтеграції, скільки теоріям, які пояснюють цей процес та на яких він ґрунтується.

Що таке правова інтеграція? Досягнення кращого розуміння цієї ідеї є одним із завдань цього дослідження. Краще пояснити на прикладі. Право ЄС інтегроване в національне право в тому розумінні, що воно діє ніби «окупаційна влада» на території іноземної держави, шляхом використання національних процедур і організації державних органів таким чином, щоб безпосередньо включити його норми у національні правопорядки держав — членів ЄС. Правда, відбувається цей процес добровільно, тому що право ЄС не нав'язується за допомогою обмежень, яких не існує в Євросоюзі. Проте цей процес позбавлений будь-яких безпосередніх правових підстав: ЄС є міжнародною організацією, заснованою на підставі укладених договорів, в основі ЄС лежить не воля народу, передбачена в конституційному акті, а низка узгоджених зобов'язань суверенних держав, які беруть на себе зобов'язання передати частину своїх повноважень Євросоюзу. В основі цієї «окупації» лежить правова інтеграція.

Оскільки норми права ЄС виробляються в рамках організацій та органів, які є зовнішніми стосовно держав, їх місце в національному законодавстві повинно визначатись *a priori* вимогами внутрішнього законодавства, встановленими для норм міжнародного права або права інших держав. Тим не менш, виявляєть-

ся, що норми права ЄС мають специфічну силу, і, звісно, мають вищу силу за норми міжнародного права та національного права держав. Як пояснити такий специфічний статус норм права ЄС? Існує два способи: або такий статус закріплюється в положеннях національного права, враховуючи конституційні засади, але цей підхід унеможлиблює пояснення повного і дієвого включення права ЄС у внутрішнє право держави, викликаючи суперечності у внутрішньому праві; або він ґрунтується на європейському правилі «внутрішнього пріоритету» норм права ЄС, але за такого підходу труднощі полягають у визначенні політичного органу, якому ці норми можна було б приписати [1]. По-перше, потрібно визначити, як різні критерії чинності можуть співіснувати в рамках однієї правової системи, деякі з яких застосовуються до норм національного і міжнародного права, а деякі — до норм права ЄС і норм національного права, що регулюють застосування останніх. По-друге, потрібно встановити, як іноземні норми, такі як норми права ЄС, створені міжурядовою організацією, можуть мати пріоритет над нормами національного права, що виражають суверенну волю держави.

Щоб пояснити процеси інтеграції права ЄС в національне право, потрібно врахувати те, що національне право не містить положень, які визначають повне підпорядкування внутрішньодержавних норм праву ЄС, або положень, що наділяють особливою силою норми права ЄС, які безпосередньо не встановлюють засади своєї легітимності: це основна проблема, з якою стикаються європейські юристи.

Вплив правової інтеграції. Процеси європейської інтеграції виходять за межі класичного протиставлення моністичної та дуалістичної теорій. Обидва підходи застосовуються для вирішення цієї проблеми. У результаті формується особливий режим для права ЄС. Згідно з моністичним підходом іноземні норми інкорпуються як такі у внутрішньодержавний правопорядок. Інкorporація відбувається шляхом виконання вимог набуття чинності, встановлених для норм тих правових систем, з яких запозичуються вказані норми. Така безпосередня інкорпорація закріплена у національному праві, яка визначає місце норм національного права в їх ієрархії в національній правовій системі. Порядок приведення норм внутрішньодержавного права у відповідність до норм міжнародного права встановлений Конституцією держави.

Результатом цього, більш практичним, ніж теоретичним, є втілення положення про те, що положення Конституції мають вищу юридичну силу у внутрішньому правопорядку, ніж норми будь-яких інших актів. За такого підходу іноземні норми не визнаються безпосередньо, оскільки норми права ЄС, які мають особливий статус і не підпорядковуються конституційним принципам ієрархії норм (*lex superior, lex posterior, lex specialis*). Таким чином, єдиним практичним рішенням цього питання є визнання особливого режиму права ЄС. Так, Конституційний Суд Франції визнав «існування правової системи [Співтовариства/ЄС], інтегрованої в національну систему й відмінну від міжнародної правової системи». Отже, було визнано існування нового режиму, створеного Конституцією для регулювання відносин між нормами права ЄС і нормами національного права. Таким чином, можна пояснити позицію державних судів, які розглядають акти ЄС та акти,

спрямовані на виконання норм права ЄС, як конституційно передбачені заходи, але це також свідчить про те, що ці норми підпорядковані «більш фундаментальним» положенням Конституції¹ [2].

Дуалістичний підхід вирішує проблему по-іншому. Іноземні норми можуть бути включені до національної правової системи тільки шляхом ухвалення індивідуального акта, що регулюється національним законодавством. Таким чином, наслідки, до яких призводить застосування такої норми в національній системі, повинні виключно залежати від способу трансформації такої норми та від суверенного рішення держави скасувати всі чинні в національному правопорядку акти, що їй суперечать. Яким чином застосовувати норми права ЄС, які мають «силу закону у всіх країнах Співтовариства» [3]? Слід визнати, що існує порівняно автономна система норм у рамках національної сфери, яка не залежить від системи національних джерел і регулює застосування норм права ЄС. Саме такий підхід прийнятий у дуалістичній теорії. Наприклад, Конституційний Суд Італії встановив: норми права ЄС застосовуються у тій сфері, де норми національного права є дійсними, але вважаються неприйнятними. Тим не менш, ця відокремлена сфера застосування може існувати тільки як виняток; норми права ЄС можуть діяти тільки за умови відповідності конституційним положенням. Такі рамки є «контробмеженнями», які Конституційний Суд встановлює для застосування права ЄС [4, 210]. Як в моністичній, так і у дуалістичній системі, здається, важко уникнути суперечностей, які спричиняє процес інтеграції права ЄС.

Напевно, жоден орган не сприяв вирішенню цих суперечностей так, як Суд ЄС. Перші заяви Суду ЄС стосовно взаємодії правової системи Співтовариства та національних правових систем відрізняються значною стриманістю: «Договір ЄОВС ґрунтується на принципі суворого поділу повноважень інститутів Співтовариства та органів влади держав-членів. Право Співтовариства не надає інститутам Співтовариства права анулювати законодавчі або адміністративні заходи, прийняті державою-членом».

На звернення стосовно того, що для забезпечення дії права ЄС Суд ЄС має володіти повноваженнями скасовувати неправомірні акти національних органів, Суд ЄС постановив, що він не має права «безпосередньо втручатись у процеси нормотворчості або управління в державах-членах» [5]. Але, оскільки ці обмеження були визнані, Суд ЄС помірковано визначав стратегію встановлення пріоритету права Співтовариства. Ця стратегія передбачала два основні етапи: етап телеологічного тлумачення і етап системного тлумачення положень права Співтовариства, що давало можливість узгодити нормотворчий процес із «грандіозними» цілями інтеграції і сформував правила узгодженості автономних і самостійних правових систем. У принципі, всі зусилля Суду ЄС були спрямовані на формування в процесі тлумачення об'єктивної «системи положень та цінностей», які б запобігали дублюванню або руйнуванню права Співтовариства

---

¹ Конституційний Суд Франції вирішив, що законодавство, за допомогою якого відбувається імплементація норм права ЄС, а також самі норми права ЄС повинні відповідати «нормам і принципам, які визначають конституційні засади у Франції».

в рамках національних правових систем. Парадокс полягає в тому, що ця система була сформована основним органом, що здійснює тлумачення права Співтовариства. Правова система Співтовариства сформувалась внаслідок об'єктивізації точки зору Суду ЄС стосовно міжнародних зобов'язань держав-членів, які він тлумачив як «постійне обмеження їхніх суверенних прав». Шляхом «конституціоналізації» Договору про Європейське економічне співтовариство (далі — ЄЕС, Співтовариство) Суд ЄС прагнув захистити його норми від невизначених обмежень, пов'язаних з національними механізмами запровадження, ризиками нових політичних переговорів, а також бюрократичними ускладненнями, з якими можна зіштовхнутись при запровадженні іноземних положень у національне право. Рішення Суду ЄС мали подвійну дію: вони встановлювали засади чинності права Співтовариства, створюючи основу «законності ЄС», водночас надаючи Суду ЄС право повного контролю над цією автономією.

Рішення у справі *Costa/Enel* мало вирішальне значення. Право ЄС становить самостійну правову систему з урахуванням положень, встановлених Судом ЄС. Ці положення стосуються такого: «Право, що випливає з договору, самостійного джерела права, не може, через його особливий і первинний характер, бути скасоване положеннями внутрішнього права, навіть законодавчо закріпленими, без позбавлення його статусу права Співтовариства та без порушення правових підстав існування самого Співтовариства» [6].

Таким чином, ґрунтуючись на «самому понятті Співтовариства» — інституційної реальності, але передусім політичних прагненнях — норми права Співтовариства отримали як форму у спільних правилах, так і юридичну силу в обов'язкових правилах. Встановлення легітимності ЄС повністю відповідало планам економічного, правового і політичного об'єднання Європи та «грандіозній ідеї встановлення правопорядку» [7]. Правова інтеграція мала здійснюватись у два етапи: політичний проект — концепція Співтовариства — що стало основою для правової інтеграції, тобто об'єднання національних правових систем держав у правову систему Співтовариства [8]. Отже, було зрозуміло, що «ці положення та заходи не тільки внаслідок набрання ними чинності автоматично виключають застосування суперечливих положень чинного національного права, але — оскільки вони є невід'ємною частиною і мають пріоритет у правопорядку, чинному на території кожної держави-члена, — також виключають прийняття нових національних законодавчих актів, несумісних з положеннями права Співтовариства» [9].

Але заяв про пріоритет норм права ЄС було недостатньо. Важко було дійсно узгодити з національними органами влади ієрархію між нормами права ЄС і національними нормами. Під час інтеграції виникало багато проблем з визнанням юридичної сили норм права ЄС. Процеси правової інтеграції зустріли значний опір, поширюючись від одного національного правопорядку до іншого або навіть в межах одного правопорядку. Суд ЄС реагував на це двома способами: перший полягав у прагненні об'єднати в рамках правопорядку ЄС вимоги захисту основних прав і соціальних прав, закріплені у конституціях деяких держав-членів, другий спосіб полягав у новому формулюванні стандартів реалізації норм права ЄС. На думку Суду ЄС, ці форми опору не заважали фактичному

існуванню «інтеграційного права», а лише стосувались наслідків його реалізації. Таким чином, Суд ЄС визнав, що дія права ЄС може бути забезпечена менш радикальними засобами, ніж заміна норм національного права нормами права ЄС. У рішеннях, ухвалених через двадцять років після рішення, в якому вперше було закріплено юридичну силу норм права ЄС, Суд ЄС заявив, що «з рішення у справі *Simmenthal* (...) не можна робити висновок, що несумісність норм права Співтовариства з прийнятими згодом положеннями національного права свідчить про скасування такого положення» [10], на національні суди покладається тільки обов'язок «виявити таке положення». Примат права ЄС ніколи не передбачав об'єднання права ЄС з правом держав-членів, а сприяв їх суттєвому розмежуванню та встановленню зв'язку між ними. Рішення у справі *Melki* — ще один приклад готовності Суду ЄС пом'якшити свою позицію, висловлену у справі *Simmenthal*¹ [11].

Ці твердження ґрунтуються на положенні, що існує два види правових систем: одна — наднаціональна, а інша — національна, ймовірно, однаково автономні та незалежні, і такі, що насправді залежать одна від одної та взаємодіють. Це можна назвати дуалістичним підходом до правової інтеграції. Цей дуалізм, який не слід плутати з традиційною «дуалістичною» теорією взаємодії національного та міжнародного права, спричиняє виникнення деяких питань, які слід вирішити. Автономія, до якої закликав ЄС, у доктрині права ЄС розглядається як правова інтеграція, що є специфічною формою компромісу між національними правопорядками та правопорядком ЄС. Такий підхід переважає у європейській правовій науці. За такого підходу європейська інтеграція залежить від співіснування двох типів правових систем — автономної та суверенної. Неминуче те, що їх взаємодія буде розглядатися з двох різних точок зору: або шляхом встановлення контролю та нагляду за процесами, що регулюються правом ЄС, і прийняття відповідних заходів у національному праві з урахуванням конкретних обмежень кожного правопорядку, або шляхом застосування різних методів включення положень права ЄС у національне право, що в свою чергу викличе прийняття відповідних заходів з боку ЄС і сприятиме збереженню автономії. У європейській правовій науці, що бере свій початок з міжнародного публічного права, яке тривалий час домінувало в дослідженні процесів інтеграції, переважає перша точка зору. У науці приватного права, яка нині активно розвивається, домінує інша точка. Це два способи вивчення одного підходу до розуміння процесів правової інтеграції, але це два полюси одного і того ж підходу до правової інтеграції.

Дуалістична концепція також має важливі практичні аспекти. Яким чином можна поєднати цілі європейської інтеграції і їх запровадження у національних правових системах? Інститути ЄС традиційно відповідають на це питання таким

¹ «Національне право встановлює зобов'язання ініціювати преюдиціальний розгляд справи на відповідність конституційним вимогам, що попередить застосування національним судом положень національного законодавства, які, на його думку, суперечать нормам права ЄС. Функціонування системи, передбачене у ст. 267 ДФЕС, вимагає надати Суду право, по-перше, вільно приймати будь-які заходи, необхідні для забезпечення судового захисту прав, наданих правопорядком Європейського Союзу, і по-друге, за результатами такого преюдиціального розгляду, не застосовувати положення національного законодавства, якщо Судом буде встановлено, що вони суперечать нормам права ЄС».

чином: поширення єдиних європейських правил, запровадження єдиних правил їх тлумачення і, перш за все, створення системи, в якій національні актори зобов'язані діяти з урахуванням цілей інтеграції.

Можна запропонувати термін «*cadre de comparution*» («межі легітимності»), щоб описати безліч адміністративних і судових процедур контролю, встановлених у праві ЄС: їх основною метою є зобов'язати національні органи постійно контролювати дотримання законності перед європейськими інститутами, іншими державами-членами та власними контрольними органами [12]. Термін «узаконення через процедуру», запропонований Н. Луманом (*N. Luhmann*), здається, також добре підходить для визначення процесу правової інтеграції: цей процес полягає в «усуненні конфліктів, ослабленні учасників, перетворенні та нейтралізації їх прагнень у ситуації, коли представництво та зобов'язання змінюються на представництво, яке виключає можливість існування альтернативи» [13]. Проте ці прагнення можуть не реалізуватись, оскільки вони існують при застосуванні принципу дуалізму, згідно з яким дія норм права ЄС (у тому числі, положень судових рішень) залежить у кінцевому результаті від волі національних органів, які їх застосовують з урахуванням встановлених особливих обмежень.

Звісно, дуалістичний підхід має і певні переваги: ґрунтуючись на принципі автономії, ця теорія захищає цілісність кожної правової системи, її нормативну базу та ідеологію, що забезпечує легітимність. Тим не менш, за такого підходу до розуміння інтеграції постійно виникає питання: яким чином регулюються відносини між системами, які є суверенними і гетерогенними водночас? Щоб відповісти на це питання, не існує іншого виходу, як вдатись до застосування «сили»: прагнення та здатності досягти економічної, соціальної і політичної інтеграції, що виходить за межі автономії правових систем. Ідеологія «європейської інтеграції та єдності» таким чином схиляється до заміщення демократичної ідеології, яка становить основу національних правових систем. Іншими словами, запровадження умов, які б забезпечили легітимність інтеграції «через процедуру» неможливо без встановлення зовнішнього принципу законності, що неминуче вплине на ідеологічні засади національних систем.

Форми правової інтеграції. Чи можливо відійти від дуалістичного режиму, який формував процес європейської правової інтеграції в сучасній формі? Не викликає сумнівів, що в праві ЄС закріплені й інші підходи: існують змішані інструменти, які поєднують риси права ЄС і національного права, колективні угоди, які укладаються між національними органами та органами ЄС, або неповні заходи, які приймаються ЄС з відсиланням (*renvoi*) до національного права [14]. Проте запровадження таких форм інтеграції не вирішують питання дуалістичного підходу, який домінує. Проблема полягає в тому, що недостатньо просто визначити нові форми інтеграції. Вони також повинні іншим чином встановлювати порядок відносин між правовими системами, які виникають у процесі інтеграції.

У цій статті запропоновано сформулювати типологію цих відносин, ґрунтуючись на відмінностях між двома системами: нормативною та інституційною [15]. Нормативна система заснована на ідеї, що інтеграція спрямована на створення

стабільних, конкретних зв'язків між сукупностями норм різноманітних правових систем. Інституційна система пов'язана з ідеєю, що інтеграцію також слід розуміти як сукупність відносин між різними органами, які застосовують норми права ЄС. Шляхом поєднання цих двох систем у двох основних моделях відносин (розмежування/координація правопорядків; ієрархія/незалежність органів), отримуємо чотири можливі режими інтеграції: 1) режим самостійних правопорядків та ієрархії органів, що відповідає дуалістичному підходу, про який йшлося; 2) режим, за якого відбувається координація правопорядків, у той час як органи зберігають самостійність, що відповідає «плюралістичному» підходу; 3) режим, за якого відбувається координація правопорядків та існує ієрархія органів, що зазвичай характерний для «федеративного» устрою; і 4) режим, де правопорядки є самостійними і в той же час органи є незалежними, що є режимом типу «конфліктуючості» («*conflictualist*»). Розглядаючи кожен із цих режимів з точки зору європейської правової інтеграції, варто відзначити два аспекти: по-перше, здається, що всі вони виникли в результаті розвитку позитивного права інтеграції, по-друге, питання про співвідношення права і законності ставляться по-різному залежно від типу режиму.

Право і політика в рамках дуалістичного режиму. Почнемо з основного положення: цей режим ґрунтується на теорії когнітивного монізму. Правові системи відокремлені, автономні та взаємовиключні. У кожній правовій системі сформоване уявлення про взаємодію внутрішніх та зовнішніх норм (норм зовнішніх джерел права). За «умови когнітивної невизначеності правопорядків» [16] існує стільки можливих шляхів інтеграції, скільки й суверенних правових систем. Серед всієї різноманітності подальших шляхів інтеграції можна виділити, з одного боку, перспективу утвердження примату права ЄС як норм, яким надається абсолютна перевага, та які є універсальними у сфері дії права ЄС, а з другого боку — національну перспективу, за якої примат розглядається як зовнішнє правило, яке діє за умови узгодженості з вимогами ієрархічної системи національного права. Очевидно, що така точка зору виключає будь-яку безпосередню взаємодію правових систем. Поєднання, узгодження норм можливе тільки за умови прийняття внутрішніх рішень у рамках відповідної правової системи. Таким чином, не існує ніякого зв'язку між такими відокремленими та автономними правопорядками. Що стосується існування спільних цінностей, то дуалістичний підхід зводить це до етичного антикогнітивізму позитивістського підпорядкування (система цінностей взагалі не розглядається) або до радикального аксіологічного релятивізму (існування окремих систем цінностей у кожного актора).

За таких обставин питання, яке виникає при дуалістичному підході, це те, як можна забезпечити перевагу норм права ЄС у національному праві за умови, що кожна правова система має свою власну ієрархію норм, яка не залежить від норм права ЄС. Яким чином принцип примату права ЄС може бути запроваджений на національному рівні? За дуалістичного підходу це можна здійснити шляхом втілення правила примату норм права ЄС в інституційний механізм. За умови існування відокремлених правопорядків примат обов'язково має ґрунтуватись на системі органів. Принцип примату розглядається як норма «уповноваження», за

допомогою якої ЄС наділяє національні органи правом діяти відповідно до права ЄС. Проблема полягає в тому, що не існує ієрархії між органами ЄС та національними органами: їх відносини ґрунтуються на розмежуванні повноважень та функцій [6]. Яким чином можуть бути сформовані органи ЄС, якщо національні органи наділяють їх повноваженнями, виключно ґрунтуючись на вимогах національних конституцій, як це було встановлено самим Судом ЄС [17; 18]? Таким чином, немає сенсу говорити про «наділення повноваженнями», оскільки орган, заснований у рамках правопорядку, не може отримати повноваження на засадах іноземної норми права. Все ж, залишається можливість надання органам ЄС «європейських підстав для їх діяльності». Це вже, безперечно, запровадження механізму співпраці і зокрема, процедури і практики попереднього відсилання до права ЄС. Процедура попереднього відсилання використовується для нагадування національним судам, у рамках внутрішньодержавних судових розглядів, про причини та цілі інтеграції. У рамках цієї процедури наближення відбувається шляхом наділення Суду ЄС функціями вищого «національного суду» [19], у той час як національний суд розглядається як «звичайний суд у рамках Співтовариства». Впливовість цих «європейських засад» має змусити національні суди встановити основи своєї діяльності, які ґрунтуються на їх національних повноваженнях або навіть, якщо виникає потреба, тлумачити норми, на яких засновується їх юрисдикція, у такий спосіб, щоб визнати за ними повноваження втілювати норми права ЄС [20; 21]. Наділивши національні органи повноваженнями здійснювати тлумачення, Суд ЄС таким чином розширив їхні функції. Надання ширших повноважень органам шляхом визначення підстав їхньої діяльності і є ознаками влади, на яких ґрунтується легітимність правової інтеграції [22; 23].

Проте такий підхід не витримав перевірку на практиці. Він діє тільки за умови, що національні актори дотримуються вимог, встановлених Судом ЄС. У численних працях у сфері політології йдеться про те, що це можливо тільки з індивідуальних мотивів добровільного запровадження, що ґрунтується на запевненні у лояльності до так званого нового центру влади, або через зацікавленість [24]. Проте влада визнається легітимною тільки за умови її колективного визнання. Таке визнання вимагає існування спільного переконання. Це переконання історично засноване на ідеї європейської єдності: легітимність інтеграції ґрунтується на зобов'язанні акторів, «політичному виборі», конкретному втіленні європейської єдності [25]. Праці А. Вучеза (A. Vauchez) у сфері соціології мають на меті показати, що в умовах європейської інтеграції таке зобов'язання — не лише теоретичний постулат, але й соціальна реальність [25; 26]. На підтвердження цього слід зазначити, що поступово сформувалась міжнаціональна спільнота юристів, функції яких у сфері юриспруденції, політики, адміністративного управління та науки стали взаємопов'язаними; сформувалась спільна культура та відносно автономна сфера діяльності. Цей факт пояснює значний успіх процесів інтеграції.

Право і цінності в плюралістичному контексті. Хоча плюралізм іноді розглядається як розширене тлумачення дуалізму, він є кардинально протилежним підходом. По-перше, тому що він виключає винятковість норм певного право-

порядку, що було характерним для дуалізму. Плюралізм передбачає, що правові системи можуть поєднуватись, перетинатись та взаємодіяти шляхом запозичення норм права та їх тлумачення [27]. Проте органи влади, наділені повноваженнями застосовувати та тлумачити ці норми, залишаються чітко відокремленими [28], зі своїм власним баченням норм права та взаємозв'язку між нормами, які застосовуються. Проте, так само як існують різноманітні точки зору, існує й можливість обміну такими точками зору. У межах європейського правового простору повноваження органів дуже розпорошені, але це має на меті сприяти розвитку принципів, спільних цінностей.

Дивним є те, з якою легкістю цей підхід утвердився в контексті класичного розуміння інтеграції. З одного боку, оскільки вплив права ЄС поширився на найбільш чутливі сфери внутрішнього права та політики, принцип абсолютного примату права ЄС, закріплений у дуалістичному підході, навряд чи може застосовуватись й надалі. Проте з другого боку, врешті-решт, можна стверджувати, що процеси наближення та поєднання, які тривалий час заохочувались у праві ЄС, сприяли тому, що норми права та їх тлумачення значною мірою співпадають. За таких умов може бути реалізоване положення плюралістичного підходу про «поєднання правових систем» при утвердженні спільних норм та цінностей, з метою звільнення національних органів (і в першу чергу, верховних та конституційних судів) від необхідності підпорядкування та надання можливості вступити в повноцінний діалог [29]. Оскільки норми конкуруючих правопорядків вже розглядаються винятково як «особливе вираження спільних цінностей» [30], стало можливим їх врахування та тлумачення. Таким чином, безпосередні протиріччя між правовими системами більше не заперечувались: це набуло форми простих конфліктів принципів, коли «враховуються» основоположні норми, які різняться за походженням. Принцип примату права ЄС у такому випадку втрачає свою значимість; він заміщується методом узгодження, який ґрунтується на «розумній» оцінці сторін [31]. У цьому випадку порівнюються правопорядки. Єдине, що залишається неузгодженим при застосуванні плюралістичного підходу, — це визначення органів, які б здійснювали вирішення спорів в ад'юдикаційному порядку [32].

Однак, проблеми, що виникають при застосуванні такого підходу, подібні до проблем, які виникають при дуалізмі: яким чином можуть застосовуватись спільні норми, коли органи, що їх застосовують, користуються повною незалежністю, та не існує жодних гарантій узгодження їх позицій? Ця проблема усувається в процесі вирішення правових питань Судом ЄС та національними судами. Для встановлення ефективної взаємодії між правопорядками важливо не тільки забезпечити дію норм, але також виконання їх функцій. Це те, на що спрямовані сучасні досягнення в юриспруденції. Наприклад, розробляючи техніку примирення, Суд ЄС вирішив взяти до уваги тлумачення, зроблені національними конституційними судами та запровадити його в процесі своєї діяльності для пом'якшення стандартів контролю за національним правом [33]. Або навпаки, Суд ЄС вирішив делегувати національним органам частину своїх повноважень з тлумачення норм права ЄС у спосіб, що відповідає вимогам права ЄС [34; 35]. Або знову ж таки, Суд ЄС відмовляється від своїх повноважень з вирішення

юридичних спорів і надає національним судам право здійснювати тлумачення норм, що стосуються особливостей конституційного устрою держави [36]. Зважаючи на викладене, Державна рада Франції вирішила змінити статус Суду ЄС, який був закріплений у її правовій системі, з метою вирішення конфліктів між положеннями директив ЄС та конституційними нормами у сфері контролю за дотриманням права ЄС. З іншого боку, Суд ЄС відкрито визнав, що має повноваження тлумачити положення директив ЄС щодо норм договорів, котрі стосуються спільних цінностей європейських правових систем.

У всіх випадках, чи то шляхом примирення, делегування, утримання або вирішення, Суд ЄС визнає, що конкуруючі судові органи мають кращі можливості вирішувати питання, які виникають при тлумаченні. Навіть більше, Суд ЄС намагається зрозуміти позицію, яку займають такі органи. У зв'язку з цим плюралізм — це свого роду перспектива. За цього підходу позиція може змінюватись. Проте така перспектива не полягає у релятивізмі, оскільки кожна точка зору ґрунтується на низці спільних цінностей. Плюралістичний підхід вимагає врахування спільних позаправових цінностей, що дозволяє здійснювати тлумачення. Цей підхід формує «новий принцип легітимності», який є вже матеріальним, а не процесуальним, ґрунтується на спільних цінностях: це так званий «керований» плюралізм, що заснований на спільних цінностях та основоположних правах. Враховуючи це, урядовий уповноважений М. Гійомар (*M. Guyomar*) заявив перед Державною радою Франції, що «правовий простір, частиною якого ми є, ґрунтується на спільних цінностях: (...), дотриманні основних прав, які захищаються в рамках ЄС, основними гарантами яких є ми самі, європейські та національні суди».

Проте підхід, спрямований на урівнювання позицій та усунення проблеми ієрархії правопорядків, може призвести до надання будь-якому суду, який має право здійснювати автентичне тлумачення в рамках певної правової системи, повноваження визначати суть та межі дії основоположних принципів європейського правового простору. На практиці аргументом проти застосування плюралістичного підходу може бути загроза фрагментації та індивідуалізації тлумачення. Таким чином, у контексті інтеграції плюралізм не може бути явним, очевидним. Процеси інтеграції вимагають встановлення певних зв'язків. Цієї мети можна досягти тільки шляхом догматичного закріплення низки спільних критеріїв дійсності, заснованих на практичних аспектах (в основному, узгодженості та універсальності) — «у рамках тлумачення», яке не може бути фрагментарним; а також шляхом визнання за Судом ЄС привілеїв застосовувати ці критерії [37]. Як зазначив Д. Рітленг (*D. Ritleng*) у праці, присвяченій принципу примату: «Конституційна гомогенність забезпечується між національним правопорядком та правопорядком Співтовариства, національні суди поступаються Суду ЄС повноваженнями стосовно перевірки відповідності актів Співтовариства конституційним принципам і цінностям» [38]. Тільки Суд ЄС має право здійснювати автентичне тлумачення спільних цінностей. Легітимність правової інтеграції за такого підходу пояснюється вже не політичною ідеєю європейської єдності, а особливими повноваженнями, наданими Суду ЄС.

Ідея «надбудови» («oeuvre») і європейський федералізм. Чи враховується ідея федералізму в процесі європейської інтеграції? Це ідея, до якої прагне інтеграція. Згідно з цим підходом відбувається поєднання норм та взаємодія між органами конкуруючих правових систем. Федералістський підхід характеризує правові системи як водночас автономні, так і взаємозалежні. Така взаємозалежність зазвичай характеризується створенням так званих «змішаних норм». Вчені, які використовують цей підхід для характеристики процесів європейської інтеграції, стверджують, що не потрібно більше відмежовувати національні правові системи та правову систему ЄС, оскільки в поєднанні вони формують «спільний» правовий простір [39]. «Єдина європейська конституція» ґрунтується на низці принципів, цінностей та навіть процедур, спільних для правових систем.

Основні проблеми, з якими стикається федералістський підхід, кардинально протилежні тим, які виникають при застосуванні попередніх двох підходів: не виникає питання пошуку зв'язків між правопорядками, а з'являється необхідність їх розрізнення. Ця проблема вирішується шляхом розподілу повноважень.

Взаємодія правопорядків не розглядається як нав'язування ієрархії норм, а забезпечується розмежуванням компетенції національних органів влади та органів ЄС. Конфлікти, які можуть виникнути, вирішуються шляхом координації дій. Національні норми права будуть враховуватись не тому, що вони можуть не збігатись з нормами права ЄС, які мають перевагу над національними, а тому, що національні законодавчі органи ухвалюють рішення без урахування конкуруючої юрисдикції ЄС, який наділений повноваженнями вирішувати питання, що виникають. Таке формулювання ґрунтується на двох важливих доктринах, сформульованих Судом ЄС: «доктрина непрямих повноважень», згідно з якою компетенція ЄС поширюється на національні правопорядки [40; 41]; і «доктрина примату», відповідно до якої повноваження держав-членів не обмежуються необхідністю дотримання положень права ЄС [42]. В обох випадках питання полягає у визнанні обсягу повноважень, якими повинен бути наділений Союз [43].

Щоб зрозуміти такі обґрунтування, потрібно погодитись з розумінням того, що система ЄС та національні системи формують «єдине ціле» [44]. Федералізм ґрунтується на принципі глобального визнання: результатом інтеграції є включення до глобального правопорядку різних цілей, сформованих різними системами, які об'єднуються в результаті інтеграційних процесів. Інтеграційний процес перестає бути розділений межами правових систем, інтеграція формує правопорядок, сформований спеціальними режимами, з їх відокремленими, іноді суперечливими цілями, але серед яких може бути встановлена рівновага. Така концепція водночас виправдовує існування судового органу, завданням якого є вирішення конфліктів між різноманітними цілями (*finalité*), які існують на рівні ЄС та на національному рівні: у цьому полягає роль медіатора у процесі інтеграції — Суду ЄС [45; 46].

Проте такий підхід ставить нові питання перед правом ЄС: за умови співіснування правопорядків, яким чином можна пояснити перевагу одного правопорядку та обмеження інших? Суд ЄС у своїх рішеннях визнав, що мета інтеграції виправдовує «втручання [Співтовариства/ЄС] у національний суверенітет» на-

віть у сферах, які не явно передані до сфери компетенції Союзу, проте за умови «такої необхідності» [47; 48]. Така модель інтеграції викликає побоювання так званої «колонізації» внутрішньодержавних повноважень, які є *a priori* іноземними щодо сфери компетенції ЄС. Розширення сфери застосування права ЄС може спричинити виникнення так званих «діагональних конфліктів» [49; 50]. Під таким конфліктами розуміються конфлікти взаємодії, що виникають внаслідок поширення впливу права ЄС на відносини, які не входять у сферу регулювання цього права (статус особи, захист власності, національність тощо). Для вирішення таких проблем у рішеннях Верховного Суду США було сформовано доктрину примату, яка ґрунтується на встановленні взаємозв'язку між частиною і цілим. Таким чином, органи влади штатів повинні поступитись своїми повноваженнями на користь органів федерації, оскільки вони мають повноваження в межах своєї сфери компетенції. Тільки у низці випадків федерація має виключну компетенцію.

Подібні обґрунтування були надані вченими, які вивчають процес європейської інтеграції: право ЄС відіграє коригуючу функцію у процесі прийняття рішень на національному рівні, що позначилось на визначенні виняткової та обмеженої сфери повноважень [51–53]. Право ЄС включається в національні системи, які розглядаються як частини цілого, а принцип відкритості сприяє їх співіснуванню. Це спонукає національні органи запроваджувати принципи, закріплені в законодавстві інших держав-членів, але не передбачені в національному законодавстві. Легітимність процесів інтеграції повністю пояснюється «захистом спільних інтересів», представлених у правових системах ЄС та визначених Судом ЄС. Але на чому ґрунтуються такі інтереси? За відсутності явно вираженої волі населення ЄС не можна говорити про те, що вони ґрунтуються на «ідеї спільної надбудови» («*idée d'oeuvre commune*»), закріпленої в установчих договорах та їх переглянутих версіях [54].

Конфліктуалізм і голізм. Важко уявити, що конфліктуалізм можна використати як підхід для вивчення процесів інтеграції. Такий підхід можна застосовувати, ґрунтуючись на двох типах відмінностей, що існують між правовими системами, як у нормативній, так і в інституційній сфері. Правові системи різноманітні (гетерогенні), конкурують між собою та непропорційні. Згідно з цим припущенням право ЄС не заперечує існування відносин взаємозалежності між ними. З точки зору національних правових систем право ЄС нічим не відрізняється від будь-якого іноземного права [55]. Таким чином, право ЄС є частиною міжнародного приватного права: винятково національні органи вирішують, чи застосовувати таке право для регулювання національних правовідносин. Встановлюється примат національного права, але особливе значення надається процесу трансформації. Таким чином, конфлікт норм вирішується не включенням норми права ЄС в національне право, а попередженням виникнення конфліктів норм шляхом визначення сфери дії норм права ЄС, яка не охоплена національним правом [56].

Проблема, з якою стикається конфліктуалізм, полягає в координації незалежних правопорядків. Це проблема, яку С. Романо (*S. Romano*) визначив як

«відповідність одного правопорядку іншому» [57; 58]. Оскільки не існує третього виду норм — спільних цінностей, які виконуватимуть функцію встановлення зв'язку, як це передбачав «керований плюралізм» — координація відбувається винятково шляхом побудови специфічних відносин у кожній сфері. Такі форми відносин не передбачені правом ЄС. У праві ЄС закріплений принцип відсилення (*renvoi*), згідно з яким застосовуються положення національного права. Таким чином, у рішенні у справі *Courage* стосовно дії норм антимонопольного права ЄС щодо компенсації, що в принципі регулюється положеннями договірного права держави, Суд ЄС встановив, що норми права ЄС у цьому випадку не можуть застосовуватись [59]. Суд ЄС визнав, що в системі приватного права кожної держави повинні бути закріплені власні правила регулювання (свого роду «закріплення примату»). Відповідно, в праві ЄС була визначена сфера, в рамках якої норми національного права застосовуються прямо та безпосередньо [60]. Більше того, є багато випадків горизонтального визнання норм національного права, коли дотримання вимог права однієї держави-члена визнаються умовою надання суб'єктивних прав у іншій державі-члені. Конфліктualізм також проявляється шляхом встановлення спільних правил координації національних правопорядків. Згідно з цим «новим підходом» у сфері гармонізації національного законодавства норми права ЄС забезпечують одночасне застосування положень права ЄС і національного права [61].

У будь-якому з цих випадків не відбувається об'єднання правових систем у глобальний правопорядок. Спостерігається тільки співіснування в рамках кожного окремого правопорядку норм, що мають різне походження. Можливість виникнення між ними конфліктів виключається, принцип примату не застосовується. Правові системи можна уявити в якості кіл, які перетинаються тільки у випадку порушення основоположних для них цінностей, які фахівці в галузі приватного права називають «імперативними нормами національного публічного правопорядку». Публічний порядок таким чином формує свого роду «контрмежі», протилежні рамкам, встановленим національним правом, для інкорпорації права ЄС. За умов такого режиму координації основна проблема полягає у співіснуванні автономії національного правопорядку та інкорпорації іноземних норм. Легітимність європейської інтеграції залежить у такому випадку від можливості підтримання балансу без загрози досягненню цілей права ЄС. Для цього у праві ЄС закріплено порядок участі національних органів. Легітимність інтеграції залежить від дотримання процедур такої участі. Національні суди та адміністративні органи формують «складну мережу» органів, метою якої є сприяти прийняттю рішень ЄС для вирішення окремих питань [62]. Така мережа визначає порядок так званого «європейського управління» («дорадчі адміністративні комітети»).

Незважаючи на це, такі мережі не можуть забезпечити від ризику диференціації. Ніщо не може гарантувати, що взаємодія відбуватиметься; національних зобов'язань недостатньо для забезпечення повної узгодженості, від якої залежить успіх інтеграції. Таким чином, важливо закріпити принципи взаємодії. Як можна визначити «рівень відповідності» норм права ЄС національним нормам? Незалежно від того, чи це політичний проект, чи «ідея надбудови», — вирішення проблеми лежить у встановленні загальних принципів розподілу повноважень,

які визначають за кожним правопорядком особливе місце в рамках спільного порядку. Згідно з підходом конфліктуалізму легітимність проявляється в голізмі: у кожному правопорядку блага інтеграції визначаються по-своєму, кожному органу відводиться особливе місце в мережі органів, задіяних у процесі інтеграції. Цей принцип припускає, що органи, які застосовують право, формують ширше «європейське» бачення правових процесів: прикладом може бути висновок Суду ЄС у справі «*Grunkin-Paul*» стосовно відмови органів влади Німеччини визнати громадянином Німеччини дитину, яка народилась у Данії, проживає під подвійним іменем «*Grunkin-Paul*» та була зареєстрована відповідними органами в Данії [63]. Як свідчить висновок у справі, рішення виконавчих органів, і особливо національних судів, є вирішальними: шляхом встановлення обмежень для приватних установ та державних органів національні закони «європеїзуються» в рамках окремої правової системи [64].

Спосіб визнання легітимності. Процес європейської правової інтеграції був представлений з огляду на різні підходи до визнання права ЄС. Кожний підхід можна розглядати винятково в рамках відносин між правовими системами, в межах єдиної системи відносин між правопорядками. На сучасному етапі інтеграції домінує дуалістичний підхід, що може сприяти прийняттю різних, а іноді і суперечливих рішень. У будь-якому випадку, кожен із розглянутих підходів можна використати для виправдання підстав застосування іншого. Наприклад, застосувавши підхід конфліктуалізму можливо зрозуміти «підстави діяльності», визначені в дуалізмі, але основні положення цих підходів будуть кардинально відрізнятися: дуалістичний підхід запровадження європейських засад суперечить принципам незалежності, які відстоює конфліктуалізм (котрий віддає перевагу інтернаціоналізації європейських засад правосуддя у національних судах). Відповідно, плюралістичний підхід до вирішення правових питань можна розглянути крізь призму дуалізму як результат успішної співпраці у судовій сфері, але дуже ризикованої співпраці через наділення національних судів незалежністю. Це також свідчить про те, що не існує стійкого та загального розмежування різних підходів.

Другий висновок цього дослідження полягає в тому, що який би підхід до визначення інтеграції не застосовувався, динаміка інтеграційних процесів залежить від «способу визнання легітимності». Цей спосіб ґрунтується на трьох аспектах: 1) для усунення непорозумінь, які виникають із національними правовими системами, право ЄС передбачає створення відповідних механізмів відносин (наділення повноваженнями, тлумачення, розподіл компетенції, узгодження); 2) існують механізми, які діють на засадах принципу правомірності (легітимність влади, цінностей, процедур); 3) це призводить до надання юридичного значення колективному представництву (політичний проект, ідея надбудови, загальний принцип розмежування повноважень). Цей спосіб визнання легітимності спрямований на одного суб'єкта та має єдину мету: національні органи влади, які застосовують норми права ЄС. Поняття інтеграції можна визначити таким чином: низка належним чином закріплених механізмів регулювання відносин між правовими системами, компетентні органи яких повинні бути наділені повноваженнями «приймати рішення».

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Troper M.* L'Europe politique et le concept de souveraineté // L'Europe en voie de constitution. Pour un bilan critique des travaux de la Convention. — Brussels : Bruylant, 2004.
2. *Décision 2006-540 DC* Loi relative au droit d'auteur et aux droits voisins dans la société de l'information // Journal Officiel. — 2006. — № 2.
3. *Case 183 Frontini* // Common Market Law Review. — 1973. — № 2.
4. *Itzcovich G.* Teoria e ideologie del diritto comunitario. — Torino : Giappichelli editore, 2006.
5. *Case 6/60 Humblet v. Belgian State* // European Court reports. — 1960. — 559.
6. *Case 6/64 Costa v. ENEL* // European Court reports. — 1964. — 585.
7. *Pescatore P.* Les objectifs de la Communauté européenne comme principes d'interprétation dans la jurisprudence de la Cour de justice. Contribution à la doctrine de l'interprétation téléologique des traités internationaux. — Brussels, Paris : Bruylant, LGDJ, 1972.
8. *Caunes K.* Le principe de primauté du droit de l'union européenne. Contribution à l'étude de la nature juridique de l'Union européenne et des rapports de système européens. — Florence : European University Institute, 2009.
9. *Case 106/77 Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA* // European Court reports. — 1977. — 629.
10. *Case C-10/97 Ministero delle Finanze v. IN.CO.GE'90* // European Court reports. — 1998. — I-6307.
11. *Case C-188/10 Aziz Melki* // European Court reports. — 2010. — I-05667.
12. *Le rôle constitutionnel de la Cour de justice des Communautés européennes tel qu'il se dégage de sa jurisprudence* // Revue trimestrielle de droit européen. — 2008.
13. *Luhmann N.* La légitimation par la procédure. — Paris : Les Editions du Cerf. — 2001.
14. *Luhmann N.* Legitimation durch Verfahren. — Neuwied / Berlin : Luchterhand, 1969.
15. *Guastini R.* Lezioni di Teoria costituzionale. — Torino : Giappichelli editore, 2001.
16. *Santulli C.* Le statut international de l'ordre étatique. Etude du traitement du droit interne par le droit international. — Paris : Pedone, 2001.
17. *Case 106/77 Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA* // European Court reports. — 1978. — 629.
18. *Case C-430/93 and C-431/93 Van Schijndel* // European Court reports. — 1995. — I-4705.
19. *Morelli G.* La Cour de justice des Communautés européennes en tant que juge interne // G. Morelli Studi sul processo internazionale. — Milano : Giuffrè Editore, 1963.
20. *Case C-432/05 Unibet* // European Court reports. — 2007. — I-02271.
21. *Case C-355/04 P Segi* // European Court reports. — 2007. — I-1657.
22. *Hart H. L. A.* Essays on Bentham. Studies in Jurisprudence and Political Theory. — Oxford : Clarendon Press, 1982.
23. *Raz J.* The Morality of Freedom. — Oxford : Clarendon Press, 1986.
24. *Haas E. B.* The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces (1950–1957). — Stanford : Stanford University Press, 1958.
25. *Vaucher A.* Droit et politique // Science politique de l'Union européenne / ed. by C. Belot, P. Magnette and S. Saurugger. — Paris : Economica, 2008.
26. *Vaucher A.* The Transnational politics of Judicialization. Van Gend en Loos and the Making of EU polity // European Law Journal. — 2010. — № 16. — P. 1–28.
27. *Itzcovich G.* Legal Order, Legal Pluralism, Fundamental Principles. Europe and Its Law in Three Concepts // European Law Journal. — 2012. — № 3.
28. *Walker N.* Sovereignty and differentiated integration in the European Union // European Law Journal. — 1988. — № 4.

29. *Brunet P.* L'articulation des normes (analyse critique du pluralism ordonné) // L'influence du droit européen sur les catégories du droit public / ed. by J.-B. Auby. — Paris : Dalloz, 2010.
30. *De Witte B.* Droit communautaire et valeurs constitutionnelles nationales // Droits. — 1991. — № 14.
31. *Case C-112/00 Schmidberger* // European Court reports. — 2003. — I-5659.
32. *Walker N.* The Idea of Constitutionalism Pluralism // EUI Working Paper Law. — 2002. — № 1.
33. *Case C-36/02 Omega* // European Court reports. — 2004. — I-9609.
34. *Case C-540-03 Parliament v. Council* // European Court reports. — 2006. — I-5769.
35. *Case C-101/01 Lindqvist* // European Court reports. — 2003. — I-12971.
36. *Joined cases C-428/06 to C-434/06 UGT-Rioja et al.* // European Court reports. — 2008. — I-6747.
37. *Poiaras Maduro M.* Interpreting European Law: Judicial Adjudication in a Context of Constitutional Pluralism // European Journal of Legal Studies. — 2007. — № 2.
38. *Ritleng D.* De l'utilité du principe de primauté du droit de l'Union // Revue trimestrielle de droit européen. — 2009. — № 4.
39. *Pernice I.* Multilevel constitutionalism in the European Union // European Law Review. — 2002. — № 27.
40. *Case 22/70 AETR* // European Court reports. — 1971. — 263.
41. *The Past & Future of EU Law: The Classics of EU Law Revisited on the 50th Anniversary of the Rome Treaty* / ed. by M. Poiaras Maduro, L. Azoulai. — Oxford : Hart Publishing, 2010.
42. *Joined Cases C-76/05 and C-318/05 Schwarz* // European Court reports. — 2007. — I-6849.
43. *Tusseau G.* Les normes d'habilitation. — Paris : Dalloz, 2006.
44. *Beaud O.* Théorie de la Fédération. — Paris : PUF, 2007.
45. *Case C-438/05 Viking Line* // European Court reports. — 2007. — I-10779.
46. *Case C-341/05 Laval* // European Court reports. — 2007. — I-11767.
47. *Case 23/59 De gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg/Haute Autorité* // European Court reports. — 1961. — 3.
48. *Pescatore P.* Fédéralisme et intégration: Remarques préliminaires. — Brussels : Bruylant, 2008. — 450 p.
49. *Joerges C., Furrer A., Gerstenberg O.* Challenges of European Integration to Private Law // Collected Courses of the Academy of European Law. — vol. VII. — Book 1 (1996). — Netherlands : Kluwer Law International, 1999.
50. *Joerges C., Neyer J.* Deliberative Supranationalism // EUI Working Paper Law. — 2006. — № 20.
51. *Poiaras Maduro M.* Reforming the Market or the State? Article 30 and the European Constitution: Economic Freedom and Political Rights // European Law Journal. — 1997. — № 55.
52. *Weatherill S.* Pre-emption, Harmonisation and the Distribution of Competence to Regulate the Internal Market // The Law of the Single European Market. Unpacking the Premises / C. Barnard, J. Scott (eds). — Oxford : Hart Publishing, 2002.
53. *Somek A.* The Argument From Transnational Effects I: Representing Outsiders Through Freedom of Movement // The University of Iowa College of Law. — 2009. — № 9–23.
54. *Pescatore P.* The Law of Integration. — Leiden : Sijthoff, 1974.
55. *Joerges C.* Rethinking European Law's Supremacy // EUI Working Paper Law. — 2005. — № 12.
56. *Itzcovich G.* Teoria e ideologie del diritto comunitario. — Torino : Giappichelli editore, 2006.

57. *Romano R.* L'ordinamento giuridico. — Firenze : Sansoni, 1946.
58. *Romano R.* L'ordre juridique. — Paris : Dalloz, 2002.
59. *Case C-453/99 Courage et Crehan* // European Court reports. — 2009. — I-6297.
60. *Case C-402/96 European Information Technology Observatory* // European Court reports. — 1997. — I-7515.
61. *Bergé J.-S.* Le droit d'une «communauté de lois»: le front européen // Le droit international privé: esprit et methods. — Paris : Dalloz, 2005.
62. *Joerges C.* On the Legitimacy of Europeanising Private Law: Considerations on a Justice-making Law for the EUMulti-level System // Electronic Journal of Comparative Law. — 2003. — September.
63. *Case C-353/06 Grunkin and Paul* // European Court reports. — 2008. — I-7639.
64. *Canivet G.* Le fédéralisme judiciaire: étude comparée du fédéralisme juridictionnel américain et de l'architecture juridictionnelle de l'Union européenne // Liber Amicorum Guy Horsmans. — Brussels : Bruylant, 2004.

Азулай Л. Значення та форми європейської правової інтеграції в економічній сфері

Анотація. Стаття присвячена проблема інтеграції права ЄС у національні правові системи. Як можна назвати процес включення норм права ЄС у внутрішньодержавні правопорядки з урахуванням його значного впливу на умови нормотворчості, існуючі в державах — членах ЄС? За яких умов може бути інтегроване право ЄС? До яких наслідків призводить така інтеграція? Правові процеси інтеграції сприяють виникненню різних теорій стосовно того, яким чином поєднуються різні правопорядки. Метою статті є вивчення цих теорій та їх відповідності існуючим процесам інтеграції.

Ключові слова: правова інтеграція, право Європейського Союзу, законність, пріоритет, плюралізм, федералізм.

Азулай Л. Значение и формы европейской правовой интеграции в экономической сфере

Аннотация. Статья посвящена проблема интеграции права ЕС в национальные правовые системы. Как можно назвать процесс включения норм права ЕС во внутригосударственные правопорядки с учетом его значительного влияния на условия нормотворчества, существующие в государствах — членах ЕС. При каких условиях может быть интегрировано право ЕС? К каким последствиям приводит такая интеграция? Правовые процессы интеграции способствуют возникновению различных теорий относительно того, каким образом сочетаются разные правопорядки. Целью статьи является изучение этих теорий и их соответствия существующим процессам интеграции.

Ключевые слова: правовая интеграция, право Европейского Союза, законность, приоритет, плюрализм, федерализм.

Azulai L. The Force and Forms of European Legal Integration in Economic Sphere

Annotation. This paper addresses the problem of the integration of EU law into the national legal systems. By what title can EU law impose its norms on domestic legal orders, and so much so that the conditions in which the rule-making process is organized within the Member States are considerably affected? On what conditions can EU law be integrated? What consequences does such normative integration entail? The legal dynamics of integration produces different discourses of justification that can be defined within a general grammar of relations between legal orders. The purpose of the paper is to describe these discourses and their respective relevance in the actual course of integration.

Key words: legal integration, European Union Law, legitimacy, primacy, pluralism, federalism.